

Hunyady András

Donald Davidson elméletei az akaratgyengeségről

Donald Davidson 1970-ben nagy hatású tanulmányt publikált „How is Weakness of the Will Possible?” címmel. Ebben az akaratgyengeség egy új elméletét állította fel. Tíz-tizenöt évvel ezután számos lényegi ponton felülvizsgálta álláspontját. Megoszlanak a vélemények arról, hogy e módosítás tekinthető-e a korábbi tézisek kiegészítésének, vagy egy új, az előzményekkel inkompatibilis elmélet született. Írásomban először az akaratgyengeség davidsoni fogalmát mutatom be, kiemelve a szerző arra irányuló törekvéseit, hogy mind az elődök, mind a kortársak elképzeléseitől függetlenítse magát. Ezt követően rekonstruálom Davidsonnak az akaratgyengeség lehetőségére és az akaratgyenge cselekvő tettének magyarázatára vonatkozó eredeti és módosított nézeteit. Igyekszem kellően aláhúzni a változtatások elméleti jelentőségét és megvilágítani a legfontosabb konzekvenciákat. Bemutatok néhány olyan érvet, melyek arra mutatnak, hogy e változtatásokkal Davidson alapjaiban újította meg korábbi elképzeléseit. Végül néhány szempontot kínálok arra, miként lehetne mégis összeegyeztetni Davidson két elméletét.

I.

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, mi jellemzi az akaratgyengeség, az *akrázia* eseteit. Vegyünk egy jól bevált példát.

Az utcán arra leszek figyelmes, hogy valaki leejti a pénztárcáját. Lehajlok érte és felveszem. Döntenem kell. A morális megfontolások amellet szólnak, hogy siessek a tárca tulajdonosa után. Másfelől sóvárogva gondolok a javak és élvezetek hosszú sorára, melyek eléréséhez a váratlanul felbukkant pénzösszeg hozzásegíthet. A távolodó alak fehér haja ugyanakkor azt juttatja eszembe, hogy az ő számára különösen fájdalmas lenne a summa elvesztése – ez felszítja empátiámat. És így tovább. Mindent mérlegre téve immár világosan látom, hogy vissza kell adnom a tárcát. Mégis megtartom.

Elemezve a helyzetet, a következőt mondhatjuk. A cselekvőnek (adott esetben nekem) egymást kizáró alternatívák között kell választania (visszaadjam-e a tárcát, vagy sem). Minden körülményt figyelembe véve az egyik lehetőséget jobbnak ítéli. Ám végül a másikat hajtja végre. Amennyiben a cselekvőben ehhez hasonló események játszódhatnak le, cselekvését *akratikusnak* nevezzük.

A teljesség kedvéért formálisan is megadhatjuk az *x* akratikus cselekvés szükséges és elégséges feltételeit. Ezek a következők.

- (1) Az ágens intencionálisan cselekszi *x*-et.
- (2) Meggyőződése szerint nyitva áll előtte egy alternatív *y* cselekvés lehetősége.
- (3) Úgy ítéli meg, hogy minden körülményt figyelembe véve jobb lenne *y*-t végrehajtani.

Érezzük, hogy a cselekvő nem jár el ésszerűen. Ez azonban nem abból fakad, hogy valamely motívum erősebbnek bizonyul józan eszénél, s arra hagyatkozva a tilosba

téved. A helyzet azért érdekes, mert az ágens *minden* motívumát mérlegelve dönt y előbbisége mellett, s *ennek tudatában* hajtja végre a rosszabbnak ítélt alternatívát.

Kiindulól példának egy erkölcsi dilemmát mutat be, minthogy az *akrázia* jelensége ebben a kontextusban szemléletesen ábrázolható. A fenti meghatározásban azonban az is feltűnhet, hogy nincs semmi, ami akár x, akár y cselekvési lehetőséget szükségképpen morális tartalommal ruházná fel. Ez Davidson – akitől a definíciót kölcsönöztem – tudatos törekvésének a jele. Fent említett tanulmányát megelőzően az akratikus cselekvések lehetőségének magyarázata hagyományosan az etikai rendszerek felépítőire hárult. Ennek az volt az oka, hogy a kérdéssel először foglalkozó és az *akrasia* terminust bevezető Arisztotelész szigorúan morális összefüggésben értelmezte a problémát. Ezzel jó időre meghatározta az akaratgyengeségről folyó filozófiai diskurzus irányát.

Davidson azt szorgalmazza, hogy az akaratgyengeség kérdését teljesen válasszuk külön attól a jól ismert jelenségtől, hogy a konvencionálisan helyes magatartásról alkotott elképzeléseinket egyes élvezetek olykor háttérbe szorítják. Azokat az eseteket állítsuk érdeklődésünk középpontjába, amelyekben a (morális vagy egyéb) kötelezettségekre vonatkozó megfontolások *meg sem jelennek* a mérlegelés folyamán. Vagy ha mégis, akkor *fordított* szereposztásban, az elérhető élvezeteket elszalasztó akratikus cselekvés okaiként jelentkeznek. Erre a következő példát adja.

„Éppen elhelyezkedem egy fárasztó nap végén az ágyamban, amikor felötlik bennem, hogy nem mostam fogat. Egészségügyi megfontolások arra biztatnak, hogy keljek fel, és mossak fogat. Az érzéki élvezetek marasztalnak. Mérlegre teszem az alternatívákat. Egyrészt fogaim egészségesek, s az én koromban a szuvasodás már lassan halad előre. Másrészt, ha felkelnék, ez elűzné a nyugalمامat, és könnyen éjszakai lidércnyomáshoz vezethetne. Mindent figyelembe véve úgy ítélem meg, hogy jobb, ha ágyban maradok. Ám az a gondolatom, hogy fogat kell mosnom, olyan erős, hogy elnyűtten feltápáskodom. Intencionális cselekvésem gondos mérlegelésem eredményébe ütközik, ezért akratikus (DAVIDSON 1970, 30).”

Az újszerű megközelítés nyomán a korábban erkölcsfilozófiai természetű probléma, az akratikus cselekvés lehetőségének dilemmája új, lényegesen tágabb cselekvéseméleti foglalatba került. Donald Davidson releváns tanulmányaival új korszakot nyitott a kérdés filozófiai elemzésének sok száz éves történetében.

II.

Davidson filozófiatörténeti elődein túl kortársaitól is el kívánt határolódn – elvi és nyelvhasználati kérdésekben egyaránt. Visszatérően hangsúlyozza és Richard Hare preskriptivista érvének ellenében nyomatékosítja, hogy az akaratgyengeség problémája az *ítéletalkotási folyamat* devianciájához kapcsolódik, s nem vezethető le belőle egyetlen, az ítéletek *tartalmára* vonatkozó elmélet sem (DAVIDSON 1970, 26).

Ugyanez a tartózkodás olvasható ki konzekvens fogalomhasználatából is. Szándékosan kerül az *akrázia* kifejezés mellett az *akaratgyengeség* terminusát is, s csupán a klasszikus dilemma (vagy paradoxon) azonosítása érdekében használja. Ennek magyarázatát saját cselekvéseméletében kell keresnünk. Davidson ugyanis határozottan elutasítja azt a széles körben evidenciának tekintett tézist, amely szerint az akarat önálló entitás, az elme tevékeny fakultása lenne. Ha pedig nem beszélhetünk akaratról, akkor az akarat gyengeségének kérdése sem vethető fel. Ehelyett az *inkonti-*

nencia, az *inkontinens cselekvés* fogalmait használja. Minthogy az akarat szerepéről vagy metafizikai státusáról folyó vita kívül esik a jelen dolgozat keretein, a magam részéről a továbbiakban – Davidson fenntartásait nem feledve – a probléma szakirodalmának szokásos terminológiáját követem.

III.

Ahhoz, hogy az akratikus cselekvésekkel kapcsolatos nehézségeket világosan lássuk, tekintsük át röviden, mit mond Davidson általában a cselekvésekről.

A cselekvés olyan esemény, amelyet az ágensnek a cselekvés végrehajtására vonatkozó indokai okoznak. Eme indokok két részre oszthatók. Minimálisan tartalmazzák egyfelől a cselekvő valamely célját, kijelölnek egy számára értékes dolgot vagy állapotot, illetve megtestesítik egy proattitűdjét (összefoglalóan: vágyát). Másfelől közéjük tartozik a cselekvőnek legalább az a vélekedése, amely szerint a konkrét cselekvés előmozdítja céljának vagy az értékes dolognak az elérését, vágya beteljesülését. Az összetettebb indokok számos vágyat és vélekedést tartalmaznak. Az indokok és a cselekvés között az oksági kapcsolaton túlmenően logikai kapcsolatnak is lennie kell: meg kell mutatni, miként teszik a fenti tudattartalmak kívánatosá a cselekvést. A cselekvés fogalma egy lényegi racionális elemet tartalmaz: az őt kiváltó mentális tartalmak által *racionalizálható* (DAVIDSON 1963, 3–4).

Davidson „How is Weakness of the Will Possible?” című tanulmányában az akratikus cselekvés lehetőségével foglalkozik. Elsődlegesen arra törekszik, hogy kimutassa, az akratikus cselekvés nem feltételez logikai ellentmondást a cselekvő elméjében. Ezzel elejét kívánja venni a szkeptikus vádaknak, melyek ilyen alapon megkérdőjelezzik a cselekvések e fajtájának létezését.

A cselekvést kiváltó folyamat első állomása a gyakorlati mérlegelés (*practical reasoning*). Ennek során az ágens egymást kizáró lehetséges cselekvésekkel kapcsolatos vágyait és vélekedéseit mérlegeli pro és kontra. A vágy-vélekedés párosok némelyike az egyik cselekvés végrehajtására szolgálhat indokot, mások pedig a másikéra. Annak ellenére, hogy az egyik cselekvés választása egyben a másik elvetését jelenti, Davidson szerint az elmében egyszerre jelenlévő érvek és ellenérvek nem állnak logikai ellentmondásban egymással. Ezek ugyanis *prima facie* állítások: olyan komparatív ítéletek, amelyek az éppen releváns megfontolások alapján kondicionálják az egyik alternatíva elsőbbségét a másikkal szemben. Tipikusan ilyen formájúak: „*c* fényében *x*-et kell tennem, nem *y*-t”. Végül a mérlegelés egy *gyakorlati ítéletet* eredményez, amely – ideális esetben – valamennyi rendelkezésre álló körülmény figyelembevételével preferálja az egyik potenciális cselekvést – vagyis maga is egy feltételes ítélet („mindent figyelembe véve *x*-et kell tennem, nem *y*-t”).

Ehhez egy feltétlen ítélet járul, amely ilyen formájú: „inkább *x*-et kell tennem, mint *y*-t” vagy „*x* kívánatosabb, mint *y*”. Ez fejezi ki a cselekvő elkötelezettségét az alternatívák egyike iránt, vagyis az *intencióját*. Az intenció nem függ a releváns megfontolásoktól, ezt tükrözi független logikai státusa.

Normális esetben az intenció megfelel a releváns körülmények függvényében meghozott gyakorlati ítélet tartalmának. Az akratikus cselekvés esetében azonban az intenció *tartalmitag* ellentétes a mérlegelés eredményével: az ágens a rosszabbnak értékelt alternatíva iránt kötelezi el magát. Ez mégsem jelent *logikai* ellentmondást,

tekintettel a két ítélet logikai karakterének imént bemutatott eltérésére: egy feltételes ítélet nem lehet inkonzisztens egy feltétlennel. Ezen az úton Davidson meg tudja mutatni, hogy az inkontinens cselekvések nem rejtenek logikai ellentmondást, vagyis lehetségesek (DAVIDSON 1970, 39–41).

Feltehetjük persze a kérdést: mivel *magyarázható*, hogy az inkontinens cselekvő ilyen intenciót párosít valamennyi körülmény figyelembevételével meghozott, ellentétes tartalmú gyakorlati ítéletével. Davidson válasza józan, bár némileg kiábrándító. Semmilyen magyarázatunk nincs erre. Az akratikus cselekvés a cselekvő indokai alapján nem magyarázható. Végrehajtásával az ágens megsérti a racionalitás egyik alapelvét, a Kontinencia Elvét, amely szerint arra a cselekvésre kell vállalkoznia, amelyet a rendelkezésre álló indokok alapján a legjobbnak ítél. Így tette irracionális, vagyis nem racionalizálható, ami az adekvát magyarázat feltétele lenne. Az akaratgyengeség specifikuma, hogy a cselekvő sem érti saját viselkedését (DAVIDSON 1970, 41–42). A tanulmány ezzel a konklúzióval zárul.

IV.

Több mint egy évtized elteltével Davidson az irracionális paradoxonjaival foglalkozó tanulmányok sorozatát kezdte publikálni. Ezekben az írásokban az irracionálisnak az emberi cselekvésekkel kapcsolatos szerepe a korábbiakhoz képest jelentősen módosult. Ez részben indikálta, részben implikálta azokat a változásokat, amelyek az *akrázia* problémájának davidsoni megoldásában bekövetkeztek.

Amikor egy cselekvő magatartásában, intenciójában, vélekedéseiben, érzésében irracionális fedezünk fel, e koncepciót *normatív* értelemben használjuk. Az irracionális standardoktól való eltérést jelent. E normákat sokszor a mindennapi gyakorlat, a tradíciók vagy saját meggyőződéseink állítják fel. Ezekben az esetekben az irracionális *szubjektív* fogalmáról beszélhetünk. Koncepcionális zavart az *objektív* irracionális okoz, amikor az ágens mentális tartalmi inherensen inkonzisztensek. A propozícióknak és így a propozicionális attitűdöknek egyik meghatározója a logikai szerkezet. Az irracionális másodikként említett, izgalmasabb változata erre a szerkezetre vonatkozik. Egy propozicionális attitűd akkor nevezhető irracionálisnak, ha konfliktusban áll az ágens kinyilvánított propozicionális attitűdjével, illetve a racionalitás *konstitutív* (vagy másodrendű) elveivel. Az utóbbiak közé tartozik a Kontinencia már megismert Elve is. Ezeket az elveket mindenki elfogadja, akkor is, ha nem tud róluk. A racionalitás rajtuk nyugvó minimális fogalma ugyanis nem jelent többet, mint gondolatokkal rendelkezni (DAVIDSON 1985, 345–346).

Az irracionális cselekvés egyik alappéldája az akratikus cselekvés. Ekkor ugyanis a gyakorlati mérlegelés során alulmaradt, az inkontinens cselekvés szolgálatában álló vágy megakadályozza, hogy a Kontinencia Elve érvényesüljön, vagyis azt, hogy az ágens a legtöbbre értékelt alternatívát válassza. Ezáltal belső vagy *logikai inkonzisztenciát* okoz (DAVIDSON 1982, 450, 456–457; 1985, 346).

A davidsoni elmélet lényeges átalakulásáról a következő változások tanúskodnak.

Az irracionális immár nem az akratikus cselekvés *magyarázatához*, hanem annak *leírásához*, szerves lényegéhez tartozik. Ennek oka a kontinenciaprincípium szerepének módosulása. Az elv ugyanis már a gyakorlati *mérlegelés* végfázisában felbukkan. Ebből az következik, hogy megsértése, az irracionális *hibás döntést* eredményez.

A korábbi modell szerint az akratikus cselekvő helyesen mérlegel, de helytelenül (értsd: következtelenül) cselekszik, s ez a kisiklása az, ami megmagyarázhatatlan. A második elképzelés értelmében viszont a döntéshozatal – a folyamatba beépülő irracionális révén – eleve *logikai* ellentmondást tartalmaz. Mint emlékszünk, Davidson annak idején a szkeptikus ellenében éppen ezen inkonzisztencia kiküszöbölésén fáradozott.

Ám ha az inkontinencia jelensége belső ellentmondástól terhes, hogyan lehetőségek mégis akratikus cselekvések? Ezen a ponton szeretnék visszautalni arra, hogy a cselekvéseket kettős szál fűzi a cselekvő elméjében lévő vágy-vélekedés párokhoz: egy oksági és egy logikai. Racionalizálás, vagyis indokokkal való magyarázat csak a kettő együttes meglétékor lehetséges. Az irracionális cselekvés esetében, mint láttuk, a logikai kapcsolat megszakadt. Ezzel szemben az *oksági* láncolat töretlen. A cselekvőt a Kontinencia Elvének figyelmen kívül hagyására indító vágy *oka* az ignoráló cselekvésnek, noha nem szolgál, nem is szolgálhat érvként magával a konstitutív Princípiummal szemben, vagyis nem válhat indokká. A vágy tehát a fizikai erők mintájára *kiváltja* a cselekvést. Ezért lehetséges irracionálisan cselekedni (DAVIDSON 1982, 457; 1985, 347).

Van azonban még egy nehézség, amellyel Davidsonnak szembe kell néznie. Elfogadhatjuk azt, hogy a mentális tartalmak fizikai, neurofiziológiai alapokra vezethetők vissza. Így értelmezhetjük közöttük a vak erők nem racionális (neutrális) hatásmechanizmusait. A cselekvések lehetőségének és magyarázatának kontextusában azonban tisztán mentális szókincsünkre kell támaszkodnunk. Egyedül így teremthetjük meg a racionalizálás feltételeit (ha egyáltalán sikerrel járunk). Akkor viszont meg kell mutatnunk a korábbiakon túl azt is, hogy miként lehetséges az, hogy egy mentális fenomén (pl. egy vágy) *mint olyan* oka egy cselekvésnek anélkül, hogy indoka lenne.

Davidson analógiaként azokat a társas interakciókat említi, amelyek során a vágy nem a kérdéses cselekvést végrehajtó személy elméjében található.

„Arra vágyom, hogy begyere a kertembe, ezért ültetek egy impozáns virágot. Te – mit sem tudva szándékomról – bejössz, hogy gyönyörködhes a növényben. Vágyam oka volt tettetned, de nem lehetett indoka. (DAVIDSON 1982, 459.)”

Ennek mintájára az irracionális cselekvő elméje több, önmagában konzisztens, átfedő részre tagolódik, amelyek olyan viszonyban vannak egymással, mint a társas érintkezés szituációinak szereplői. Ebben a megközelítésben az irracionális ama mozzanatban érhető tetten, ahogy e virtuális határok megvonásával a cselekvő lehetővé teszi, hogy elméjében egyszerre egymással inkonzisztens tudattartalmak raktározódjanak (DAVIDSON 1982, 459–460; 1986, 92).

V.

Ariela Lazar „Akrasia and the Principle of Continence” című tanulmányában Davidson eddigiekben bemutatott kétféle akráziaértelmezését elemzi. Megállapítása szerint a két verzió inkompatibilis egymással, s azt a meggyőződését sem rejti véka alá, hogy Davidson rossz útra tévedt, amikor felcserélte a korábbi változatot a későbbivel. Kritikája a következőképpen körvonalazható.

A kisebbik probléma az, hogy a második modell két különálló cselekvésre bontja az akratikus cselekvést: egyfelől a Princípium elutasításának tettére, másfelől arra,

amelynek során a cselekvő enged inkontinens motívumának. Ez a lépés korántsem intuitív, ám a szerző nemhogy nem érvel mellette, hanem igyekszik megfogalmazásában összemosni a distinkciót (LAZAR 1999, 46–47).

A súlyosabb problémák a Kontinencia Elvének új funkciójával kapcsolatosak. Davidson kiemeli, hogy az irracionalitás egyedül ezen másodrendű elv megsértéséből fakad. Ha nem lenne érvényes, semmiféle inkonzisztencia nem mutatkozna meg abban, hogy a cselekvő nem a legjobbnak értékelt alternatívát választja. Lazar ugyanakkor rámutat arra, hogy önmagában e princípium belépése a mérlegelés folyamatába nem vezet inkonzisztenciához. Ehhez ugyanis szükségünk van egy harmadrendű elvre, amely kimondja, hogy a másodrendű elv adott esetre vonatkozóan alkalmazandó. Akkor viszont lennie kell egy negyedrendű elvnek... és így tovább, *ad infinitum*.

A nehézség onnan ered, hogy Davidson a Kontinencia Elvét e helyütt cselekvésszabályozó princípiumnak tekinti, holott az más természetű: az érvelést, a mérlegelést, így a cselekvést és az *agencyt* konstituáló elv, amelynek a megsértése a cselekvőt saját ágens mivoltától fosztaná meg. A cselekvő nem tehet mást, mint hogy elfogadja (legalábbis vele összhangban jár el), hiszen bármiféle mérlegelés csak e feltétel teljesülte után kezdődhet (LAZAR 1999, 48–49).

A jelen írás keretei közt nincs lehetőség arra, hogy az érdemi kritikára válaszolva a davidsoni koncepciók kompatibilitásának védelmében argumentáljak. Csupán arra vállalkozhatom, hogy néhány kérdéssel felvillantsam a továbbgondolkodás lehetséges irányait.

Vajon igaza van Lazarnak, amikor az intencióformálás aktusát nem tekinti a gyakorlati mérlegelés folyamatába tartozónak?

Vajon nem interpretálható a Kontinencia Elve *egyszerre* másodrendű és konstitutív princípiumként?

Vajon az akratikus vágy második módon való felbukkanása szükségszerűen numerikusan különbözik az elsőtől, vagy ugyanazon jelenség kétféle leírását adhatjuk?

S végül, ezen a nyomon haladva, vajon szükségszerűen két cselekvésre bomlik az akratikus cselekvés?

IRODALOM

- DAVIDSON, Donald 1963. Actions, Reasons, and Causes. In DAVIDSON 1980, 3–19.
 DAVIDSON, Donald 1970. How is Weakness of the Will Possible? In DAVIDSON 1980, 21–42.
 DAVIDSON, Donald 1980. *Essays on Actions and Events*. Oxford, Oxford University Press.
 DAVIDSON, Donald 1982. Paradoxes of Irrationality. In Wollheim, Richard – Hopkins, James (eds.): *Philosophical Essays on Freud*. Cambridge, Cambridge University Press. 289–305.
 DAVIDSON, Donald 1985. Incoherence and Irrationality. *Dialectica*, 39. 345–354.
 DAVIDSON, Donald 1986. Deception and division. In Elster, J. (ed.): *The Multiple Self*. Cambridge, Cambridge University Press. 79–92.
 LAZAR, Ariela 1999. Akrasia and the Principle of Continence or What the Tortoise Would Say to Achilles. In Hahn, Lewis Edwin (ed.): *The Philosophy of Donald Davidson*. Chicago, Open Court. 381–401.